

XIX ASRNING 90-YILLARIDA HAZORALAR MILLIY QARSHILIK HARAKATLARI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistratura bosqichi
1-bosqich magistranti **Po'latov Otabek**

pulatovotabek43@gmail.com

Telefon raqami: +998938076967

Ilmiy rahbar: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti PhD: **Feruza Jumaniyozova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hazoralarning XIX asrning 90-yillarida olib borgan milliy qarshilik harakatlari yoritilgan. Milliy qarshilik harakatlarining hazoralar va Afg'oniston tarixida tutgan o'rni bayon etilgan. Shuningdek, milliy qarshilik harakatining vujudga kelish omillari, natijalari va oqibatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: milliy qarshilik harakati, hazorajot, ayirmachilik, shia, sunniy, milliy birlik

Абстрактный. В данной статье описывается национальное сопротивление хазарейцев в 1990-е гг. Описывается роль движений национального сопротивления в истории хазарейцев и Афганистана. Также были проанализированы факторы, результаты и последствия национального движения сопротивления

Ключевые слова: движение национального сопротивления, хазаражат, сепаратизм, шииты, сунниты, национальное единство

Abstract. This article describes the national resistance of the Hazaras in the 1990s. The role of national resistance movements in the history of Hazaras and Afghanistan is described. The factors, results and consequences of the national resistance movement were also analyzed.

Key words: national resistance movement, Hazarat, separatism, Shia, Sunni, national unity

XIX asrning 90-yillarni hazora xalqi uchun tarixdagi eng og'ir yillar deb atash mumkin. Bu yillarda sodir bo'lgan voqealar hazoralarning bugungi kundagi taqdiriga ham ta'sir qilgan. 1890-yildan 1901-yilgacha bo'lgan davr hazoralar tarixidagi eng katta o'zgarishlarga sabab bo'lgan davrlardan hisoblanadi. Bu davrda hazoralar Afg'onistonning shu paytdagi hukmdori Amir Abdulrahmonga qarshi kurash olib borishdi va Amir Abdulrahmon o'z hukmronligi davrida yuritgan siyosati nafaqat hazoralar hayotida, balki boshqa xalqlar hayotida ham keskin o'zgarishlarga sabab bo'lgan.

Amir Abdulrahmon o‘z hukmronligi davrda qattiqo‘l siyosat yuritgani tarixdan ma’lum. Uning siyosati natijalarini biz nafaqat hazoralar misolida, balki, nuristonliklar(yoki Kofiriston aholisi) o‘zbeklar, tojiklar va ba’zi pushtun qabilalari misolida ham ko‘rishimiz mumkin.

Ammo Amir Abdulrahmonning hamma qavmlardan ko‘ra hazoralarga nisbatan yuritgan siyosati ayanchliroq bo‘ldi. Bunday bo‘lishga asosiy sabab Amir Abdulrahmonning katta qiyinchilik va yo‘qotishlariga sabab bo‘lgan eng yirik qo‘zg‘alon aynan hazoralar tomonidan amalga oshirilgani va ushbu qavming islomning shia yo‘nalishiga e’tiqod qilishi edi.

Temirxanov keltirgan ma’lumotlarga ko‘ra, Amir Abdulrahmon hazoralarga qarshi kurashda mamlakat budjetining va armiyaning yarmini ishga solishga majbur bo‘lgan¹. Shu sababdan hazoralar Amir Abdulrahmon nazarida uning hokimiyati uchun eng katta tahdid hisoblanardi.

Hazoralarni shia bo‘lganligi sababidan Amir Abdulrahmon ularni kofir deb e’lon qilib, ularga qarshi kurashni “jihod” deb ataydi. Shu sababdan Amir Abdulrahmon hazoralarga qarshi kurashda sunniy ulamolarning qo‘llab-quvvatlashiga erishadi. Amir Abdulrahmon ikki marotaba o‘z kurashlarini “jihod” deb e’lon qilgan. Birinchisi, shialikka e’tiqod qiluvchi hazoralarga qarshi kurash bo‘lsa, ikkinchisi esa majusiylik dinidagi o‘sha paytlarda Kofiriston deb atalgan viloyat aholisiga qarshi kurash edi.

Amir Abdulrahmon hazoralarga qarshi kurashda qatnashgan pushtunlarga yozgan xatida quyidagicha yozilgan: “Menga, Islom amiriga qarshi qarshi ko‘tarilgan barcha yo‘q qilinishi kerak. Ularning boshi meniki, xotinlari, bolalari va boyliklarini esa sizlar olishingiz mumkin²”.

Hazoralar Amir Abdulrahmon davrida ham etnik jihatdan, ham diniy jihatdan kamsitildi, urush davomida ularga qarshi har qanday vahshiylikni amalga oshirishdan tab tortmadi. 1890-1893-yillar oralig‘ida hazoralarning asrlar davomida shakllangan ijtimoiy

1. Temirxanov L. Tarixiylar. 1980-yil. 150-153.
2. Faysal Muhammad, Sراج التواريخ، جلد دوم- مطبع حروفی کابل، 1912-ص. 812-2809.

strukturalari, boshqaruv tizimi, an'anaviy ishlab chiqarish barbod bo'ldi. Bu davr bir necha asrlar davomida shakllangan an'analarning nihoyasiga yetishiga va 1970-yilgacha davom etgan yangi davrga asos bo'ldi.

Hazoralarning Amir Abdulrahmonga qarshi bosh ko'tarishiga asos sifatida bir qancha sabablar keltirildi. Ulardan biri Amir Abdulrahmon va hazora mirlari o'rtasidagi adovatdir. Bundan tashqari Amir tomonidan hazoralarga nisbatan yuritilgan iqtisodiy va ijtimoiy bosimlar ham qo'zg'alongning asosiy sabablaridan hisoblanadi. Albatta, bu faktorlar hazoralarning Abdulrahmonga qarshi ko'tarilishida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Lekin bundan tashqari bir qancha sabablar ham borki, ularni o'rganish va tahlil qilish orqali biz hazoralarning amirga qarshi kurashining mohiyatini anglab yetishimiz mumkin.

Ma'lumki, bir davlatning iqtisodiy jihatdan taraqqiy etishi, milliy birligi uchun birinchi navbatda mamlakatdagi turli kuchlarni, ichki va tashqi siyosatni nazorat qila oladigan, ularni boshqarish kuchiga ega kuchli markaziy hokimiyat kerak. Markaz kuchli bo'lgani sari, iqtisodiy taraqqiyot ham, siyosiy barqarorlik ham osonlashadi.

Afg'on tarixchisi Kokarning fikricha, Amir Abdulrahmonning asosiy maqsadlaridan biri tog'li hududda yashaydigan va Afg'onistonning xavfsizligiga eng asosiy tahdid manbaayi bo'lgan etnik guruh – hazoralarning qudratini so'ndirish edi³.

Kokarning bu so'zlari Amir Abdulrahmonning biografik asarida o'z tasdig'ini topgan. U hazoralar haqida so'z yuritarkan, ularni o'z hokimiyatiga qarshi tahdid sifatida ko'rishini ta'kidlaydi⁴.

Lutfiy Temirxanovning fikricha, hazoralarning amirga qarshi ko'tarilishlariga hukumat va hazoralar o'rtasidagi nizolar sabab bo'lgan.

1880-yilda Amir Abdulrahmon hokimiyat tepasiga kelgach, hazora mirlari uni qo'llab-quvvatlashlarini bildirishadi. G'azni, Jag'uri, Shayx Ali, Behsud, Maliston va Day Zangi mirlari ham Amir tarafida ekanliklarini bildirdilar. Ular Amir Abdulrahmon bilan avvalgi amirlar bilan qanday aloqada bo'lgan bo'lsalar xuddi shunday aloqada bo'lishlarini

³Kakar M.H. Pacification of the hazaras in Afghanistan - Afghanistan Council occasional paper, No4, New York 1973, - p.8
امير عبد الرحمان، تاج التواريخ، جلد اول-مرکز نشراتی میوند، ۱۹۹۷-ص. ۸۴-۲۷۶

ta'kidlaydilar: xuddi avvalgiday markazga soliq to'lashda davom etishlarini bildiradilar. Lekin Abdulrahmon bundan ortiqroq narsani xohlardi: u deyarli mustaqil hisoblangan Hazorajotni o'z nazoratiga olishni ko'zlagandi⁵. Shu bilan birga, u hazora mirlari yuqori mavqega ega ekanligidan g'azabda edi. U taxt uchun davogar bo'lgan raqiblarni yenggach, Hazorajot hududini to'liq bo'ysundirish haqida o'ylay boshladi. Uning bu yo'ldagi birinchi qadami soliqlarni oshirish bo'ldi. Hazoralarga 16 dan ortiq turdagi soliqlar olingan⁶. Bu narsa esa hazora xalqining keskin noroziligiga sabab bo'ldi. Norozilik bildirgan aholi vakillari va diniy ulamolar hukumat tomonidan qammoqqa tashlandi. Hazora xalqini zaiflashtirishni maqsad qilgan Amir Abdulrahmon Shayx Ali qabilasi hazoralariga qarshi tajovuz qila boshladi. U aynan shu qabilani tanlashiga sabab bu qabila orasida sunniy-shia mojarosi avj olgan edi. Ya'ni bu qabilaning bir qismi sunniy bo'lsa, bir qismi shia edi. Amir ayni shu holdatdan foydalanib bu qabilan zaiflashtirishga harakat qilardi.

1881-yilda Amir Abdulrahmon Shayx Ali qabilasi sardorini asirga olib, Mozori Sharifga jo'natdi va uning o'rniga pushtunlardan bo'lgan sardorni tayinlagandi. Kutilmagan ushbu harakat hazoralar o'rtasida noroziliklarga sabab bo'ldi. 1888-yilda Amir Abdulrahmonning amakivachchalaridan biri Is'hoqxon bosh ko'targanda Shayx Ali qabilasi yetakchilaridan bo'lgan Panj Qol va Ali Jom vaziyatdan foydalanib, ushbu qo'zg'alonga qo'shilishdi. Lekin bu qo'zg'alon bostirildi va 23 nafar yetakchilari qo'lga olinib, qamoqqa tashlandi.

Yuqorida ta'kidlanganidek Shayx Ali hazoralari orasida ham sunniylar, ham shialar yashardi. Bu vaziyatdan foydalangan Amir Abdulrahmon ushbu qabiladagi sunniylarni hukumatga qarshi qo'zg'alonga qo'shilgan o'zlarining qabiladoshlariga qarshi kurashga chorladi. 1880-90-yillar oralig'ida bu kurash kuchaydi. Hazorajotning pushtun qabilasidan bo'lgan hokimi Abdullaxon ikki tarafni ham 100 ming rupiyadan jarimaga tortdi. Ikki taraf ham bu pulni to'lashga qurbi yetmasdi. Ushbu jarimani undirishga kelgan vakillar bu qabilani vakillariga zulm qilib ushbu hududni tashlab chiqib ketishga majbur qildi.

ارزگانی م. افضل . المختصر المنقول فی تاریخ هزاره و ماغول-کوته-تنظیم نسل نو هزاره، ۱۹۱۳
غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، جلد دوم، قم، قانون مهاجر، ۱۹۸۰

Amir Abdulrahmon o‘z vakillarini Kobulga chaqirib olgach, Shayx Ali qabilasining qo‘zg‘aloni kuchayib ketdi. Qo‘zg‘alanchilar dastlab hukumat kuchlarini yenggan bo‘lsalar-da, keyinchalik Amir Abdulrahmon qo‘shimcha kuch yuborib qo‘zg‘aloni bostirishga muvaffaq bo‘ldi. Hukumatga qarshi qo‘zg‘alonda ishtirok etgan aksariyat qabila vakillari o‘ldirildi. Taslim bo‘lganlar esa qamoqqa tashlandi yoki Afg‘onistonning janubi yoki Shimoliga ko‘chirib yuborildi. Amir Abdulrahmonning buyrug‘i bilan pushtun millatiga mansub aholi Hazorajotga olib kelinib joylashtirildi.

Shayx Ali qabilasi qo‘zg‘aloni yengilgan bo‘lsa-da, bu qo‘zg‘alon hazoralarning keying ko‘tarilishlari uchun asos bo‘ldi. Qo‘zg‘alondan so‘ng Amir Abdulrahmonga hazoralar yetakchilari tomonidan bir qancha talablar qo‘yildi: soliqlarni kamaytirish, zo‘ravonlikka chek qo‘yish, hazoralarning diniy yetakchilari va mirlarini ozod etish, o‘z hududlaridan foydalanish va uni ximoya qilish erkinligini berish⁷.

1890-91-yillarda Abdulrahmon Hazorajotning 50 dan oshiq qabila yashovchi boshqa bir qancha qismlarini zabt etdi. Bu hududlar Hazorajotning yarmini tashkil etardi. Hazorajot hududida umumiy 500 mingga yaqin oila yashagan, shundan 300 minggi hukumat qo‘l ostiga o‘tdi.

1892-yilgacha Abdulrahmon Hazorajotni ortiqcha mashshaqqatsiz to‘liq bosib oldi. Hazoralar hukumat joriy etgan soliqlarni to‘lashga rozi bo‘lishdi, o‘z yigitlarini armiyaga jo‘natishdi.

Lekin amir bu bilan cheklanmadi. U hazoralarni hanuz o‘z hokimiyatiga tahdid sifatida baholardi. Shu sababdan, Abdulrahmon ularni imkon qadar zaiflashtirishni va Afg‘oniston hududi bo‘ylab tarqatib yuborishni niyat qilardi. Shu maqsadda u hazora mirlari va diniy yetakchilarini Kobulga chaqirib, ularni hibsga oldi va keyinchalik ularni turli viloyatlarga jo‘natib yubordi. Hazorajot hududiga o‘zining ishonchli odamlaridan yangi hokim va harbiy qo‘mondonlarni yubordi. Bu hokim va qo‘mondonlarning orasida amirning amakivachchalari ham bo‘lib, ularga o‘zlari hokim etib tayinlangan hududni o‘z xohishlaricha idora qilish imkoniyati berilgan edi. Ulardan eng mashhurlaridan biri

7122. تميم خانوف ل. تاريخ ملي هزاره ماغول. كويته: تنظيم ملي هزاره ماغول، ۱۹۸۰. ص. ۷۱۲۲

Abdulquddus birinchi bo‘lib hazoralardan bo‘lgan qizga uylanadi⁸. Abdulquddusxon qo‘l ostidagi harbiylar va amaldorlar hazora yetakchilarining qizlariga uylanishgan, har birlarining bir nechta ayoli bo‘lgan. Amir Abdulrahmon jo‘natgan josuslar esa, ularning hokimiyat ishlari qolib, vaqtlarini kayf-u safoda, ichkilikbozlik va maishatbozlikda o‘tkazishayotganliklarini ta’kidlagan⁹.

Hukumat vakillari aholini o‘zlari xohlagancha jarimaga tortishar, hibsga olishar va ularni qurolsizlantirish bahonasi bilan turli qiynoqlarga solishardi. Hatto, ba’zida shia bo‘lgan hazoralarga Imon Aliga nisbatan haqoratli so‘zlarni aytishga majbur qilinardi. Ba’zilarni esa tanasi parchalib ketguncha otlarda sudrashardi¹⁰.

Mansablari oshishi va hurmatga sazovor bo‘lishalari uchun sardor va qo‘mondonlar hazoralarni ochiqdan ochiq azobga solishardi. Ular hazora mirlari va diniy rahnamolarini qamashar, yoki qiynoqqa solishardi. Hukumatni qo‘llab-quvvatlagan hazora yetakchilari ham turli xil tuxmat va bo‘htonlar bilan hisbga olindi. Abdulquddus bosib olingan hududlardagi hazoralarning barcha mullalari, sayyidlari va mirlarini to‘plab, Kobulga jo‘natish topshirig‘ini olgandi. Ulardan amir tarafdorlari bo‘lganlari hukumat tarkibidagi lavozimlarga tayinlandilar, betaraflari esa Afg‘onistonning turli mintaqalariga jo‘natib yuborildi. Amir tomonidan shubhali deb topilganlari esa, kelajakdagi qo‘zg‘alonlarni oldini olishda maqsadida Kobulda qoldirildi.

Hazorajot hududidagi hazora millatiga mansub aholini kamaytirish va pushtunlar bilan qayta to‘ldirish maqsadida, Abdulquddusxon Day Kundi, Day Zangi va qonunga bo‘ysunishdan bosh tortayotgan boshqa qabilalar mirlarini hibsga olib, Kobulga jo‘natdi. Hazorajotning unumdor yerlari soliqqa tortildi. Uruzgoning yozishicha, soliqlarni yig‘ish, joriy qilish bo‘yicha aniq qonunning o‘zi yo‘q edi. Yer solig‘i har kunlik uchun har bir oiladan 100 xarvor miqdorida bug‘doy bilan to‘lanardi. Keyingi kun yog‘ qo‘shilardi, so‘ngra 100 ta qo‘y, keyin somon. Hukumat vakillari bularni zo‘rlik bilan, majburlab olishardi¹¹.

⁸Kakar M.H. Pacification of the hazaras in Afghanistan - Afghanistan Councilil occasional paper, No4, New York 1973, - p.5

فيض محمد، سراج التواريخ، جلد دوم- مطبع حروفی کابل، ۱۹۱۲-ص. ۷۴۰، ۷۴۵، ۷۶۱

ارزگانی م. افضل . المختصر المنقول فی تاریخ هزاره و ماغول-کوته:تنظیم نسل نو هزاره، ۱۹۱۳ . - ص. ۸۰-۱۰۷

ارزگانی م. افضل . المختصر المنقول فی تاریخ هزاره و ماغول-کوته:تنظیم نسل نو هزاره، ۱۹۱۳ . - ص. ۱۸۱

Bu soliqlarni to‘lashdan bosh tortgan qabilalarning yuzlab vakillari qirib tashlangan, hatto ayol va bolalarga ham rahm-shavqat qilinmagan. Aholining qolgan qismi esa qurolsizlantirildi, uylari talon-taroj qilindi, Hazora ayollari hukumat askarlari tomonidan zo‘ravonlikka uchradi¹².

Hazoralar tomonidan uyushtirilgan keyingi qo‘zg‘alonga hukumat askarlari tomonidan Pahlavon qabilasiga mansub hazora ayolining zo‘rlanishi sabab bo‘ldi. Askarlar qurol-aslaha bor-yo‘qligini tekshirish bahonasida uyga kirib ayolning erini ustunga bog‘lab qo‘yishadi va uning ko‘z oldida ayolini zo‘rlashadi. Bu voqeadan g‘azabga kelgan mazkur oilaning qarindoshlari bu askarlarning barchasini qirib tashlaydi. Bu harakatlar ommalashib, 1892-yilda bosib olingan Hazorajot hududida hazoralar qo‘zg‘alonlari avj oldi. Ajablanarlisi shundaki, qo‘zg‘alonlar dastlab Amir Abdulrahmonni qo‘llab-quvvatlagan hududlarda boshlangan. Bu hudud aholisiga Uruzgon hazoralari qo‘shildi va hukumatga qarshi kurash uchun ko‘tarilishdi. Muhammadulloxon boshchiligidagi hukumat askarlari qochib ketishga majbur bo‘lgan. Qo‘zg‘alon Kobulgacha tarqalib, Kobulda yashovchi hazoralar ham bu qo‘zg‘alonga qo‘shilishdi, hukumatdam norozi amaldorlar ham bu qo‘zg‘alonni qo‘llab-quvvatladi.

Bu qo‘zg‘alon hazora yetakchilari tomonidan ham qo‘llab-quvvatlandi, ulardan datslabkisi Day Zangi qabilasi miri Muhammad Azimbek bo‘ldi. Muhammad Azimbek Amir Abdulrahmonga tob‘eligini izhor etgan birinchi hazora mirlaridan edi. Unga Amir Abdulrahmon tomonidan “Sardor” nomi berilgan edi. Muhammad Azimbek Hazorajotning bo‘ysundirilmagan hududlari O‘ruzgon, Chorah va Arjiston kabi hududlarni zabt etish borasida amirga ko‘maklashishi rejalashtirilgan edi¹³. Ammo Muhammad Azimbek qulay vaqt kelganda qo‘zg‘alonchilarga qo‘shilib, qo‘zg‘alon yo‘nalishini belgilashda ishtirok etdi. U barcha hazora mirlariga xat yozib umumiy yig‘ilish o‘tkazishni taklif qiladi va bu yig‘ilishda hazora mirlari umumiy tarzda Abdulrahmonga qarshi urush e‘lon qilishdi.

Shayx Ali hazoralari qo‘zg‘aloni va mazkur qo‘zg‘alon o‘rtasidagi asosiy farq shuki, bu safar qo‘zg‘alonchilar soliqlarni kamaytirishdan tashqari Amirning hokimiyat tepasidan

فیض محمد، سراج التواریخ، جلد سوم- مطبع حروفی کابل، ۱۹۱۲-ص. ۱۲۷۳۳

ارزگانی م. افضل. المختصر المنقول فی تاریخ هزاره و ماغول-کوته: تنظیم نسل نو هزاره، ۱۹۱۳. ص. ۸۰-۱۳۷۹

ketishini talab qilishardi. Shuningdek bu qo'zg'alonda hazoralardan tashqari Maymana o'zbeklari va pushtunlardan bo'lgan hukumat vakillari ham ham qatnashdi. Ushbu qo'zg'alon butun Hazorajot hududi bo'ylab tarqaldi. Qo'zg'alonchilar Hazorajotdagi hukumat oziq-ovqat do'konlarini egallab olishdi va mazkur hududga olib keluvchi yo'llarni to'sib qo'yishdi.

Dastlab Abdulrahmon bu muammoni jiddiy qabul qilmadi va qo'zga'lonni bostirish uchun Abdulquddusxonga kam sonli harbiy kuchlarni yordamga yubordi. Ammo, Abdulquddusxon mag'lubiyatga uchradi va qo'zg'alonchilar bu g'alabadan so'ng, katta miqdordagi qurol-yaroqlarga ham ega bo'lishdi.

Abdulrahmon masalaning jiddiyligini anglab yetgach, sunniy ulamolarni "xudosiz" shialarga qarshi jihad e'lon qilishni chaqirdi. Bu kurashda qatnashganlarga Hazorajot hududidan yangi yerlar, hazora ayollari va'da qilinadi.

Qo'zg'alonni bostirish uchun 30-40 ming hukumat qo'shinlari, 10 ming yollanma qo'shin va yana 100 ming ko'ngilli qo'shin safarbar qilindi.¹⁴ Bundan tashqari amirga hazoralarga qarshi kurashda ishtirok etishga va'da bergan pushtun ko'chmanchilari ham qo'zg'alonchilarga qarshi jangga kirishishdi. Butun mamlakat bo'ylab favqulodda holate'lon qilindi. Buyuk Britaniya hukumati ham amirga o'z yordamini taklif etdi.

Abdulquddusxon, general G'ulom Haydarxon va General Sher Muhammadxon boshchiligidagi hukumat qo'shinlari va ko'ngilli qo'shin qo'zg'alon ko'tarilgan hududni o'rab olishdi. Day Zangi qabilasi vakillari mardonavor jang qilganlariga qaramay qaramay son jihatdan ko'p bo'lgan hukumat qo'shinalari ularni mag'lub etdi. Ushbu qabila yetakchilarining aksariyati bu jangda xalok bo'lishdi yoki asir tushishdi; hazora qavmiga mansub minglab erkaklar, ayollar va bolalar Kobul va Qandahordagi bozorlarda qul qilib sotildi, Amirga qarshi chiqmoqchi bo'lgan boshqa aholini ogohlantirish maqsadida qo'zg'alonda ishtirok etgan insonlar boshidan minoralar yasaldi.

Bu qo'zg'alondan so'ng Hazorajot aholisidan olinadigan soliqlar yanada oshirildi, zulm yanada kuchaydi, ushbu hudud qul savdosi markaziga aylantirildi, qul savdosi bilan

فیض محمد، سراج التواریخ، جلد سوم- مطبع حروفی کابل، ۱۹۱۲-ص. ۸۰۹، ۱۴۸۱۲

shug‘ullanuvchilarga alohida soliq joriy ettildi. Hazoralardan bo‘lgan qullar juda arzon sotilardi:bir qulning narxi 10 xarvor bug‘doy narxiga teng edi¹⁵. Haddan tashqari yuqori bo‘lgan jarima va soliqlarni to‘lolmagan hazoralar o‘z ayollari yoki farzandlarini qul qilib sotishga majbur bo‘lishdi¹⁶. Pushtun amaldorlari tomonidan hazoralarga tegishli mulklarni talon-taroj qilish avj oldi. Qirg‘inlar, qullik, haddan ortiq darjada yuqori bo‘lgan soliqlar natijasida hazoralarning katta qismi Hazorajot hududini tark etdi. Buni hatto hukumat vakillari ham tasdiqladi¹⁷.

1893-yil yanvarda amir Abdulrahmon o‘z vakillariga qo‘zg‘alonlarda qatnashgan yoki qatnashmaganligidan qat’iy nazar barcha hazora mirlari, sayyidlari, xon va beklarini oilalari bilan birga Kobulga jo‘natishni buyurdi. Bu holat hazoralar orasida pushtunlarga nisbatan nafratni kuchaytirdi. Buyruqqa bo‘ysunmagan hukumat vakillari hazoralarning ma’lum bir qismi Kobulga jo‘natdi va qolganlarini azoblashda, qatl etishda davom etdilar. Bunday shavqatsizliklar navbatdagi qo‘zg‘alon xavfini kuchaytirardi. Bu qo‘zg‘alon uchun 1892-yildagi harakatlar tamal toshi bo‘lgan bo‘lsa-da, 1893-yil boshidagi voqealar ushbu qo‘zg‘alon boshlanishiga olib keldi. Qo‘zg‘alon datslab Day Zangi, Day Kundi va Behsud qabilalari tomonidan boshlangan bo‘lsa, keyinchalik Hazorajotning boshqa qismlariga, Kobulga yetib bordi.

Qo‘zg‘alonning sabablari uning yetakchilari tomonidan Amir Abdulrahmonga yozilgan maktubda aniq-tiniq bayon etilgan edi:hukumat vakillari tomonidan hazoralarga nisbatan qilingan misli ko‘rilmagan zulm, haddan tashqari yuqori soliqlar, hazora ayollariga nisbatan jinsiy zo‘ravonliklar, diniy va siyosiy rahbarlariga nisbatan tazyiqlar, shialarni xudosizlikda ayblash va shia mullalari o‘rnini sunniy mullalari egallashi. Ushbu xatda jangsiz taslim bo‘lgan yoki hukumat tomonida turib jangda qatnashgan hazoralarga nisbatan ham zulm qilinishi hazoralarni tirik qolish uchun yana qo‘lga qurol olishga majbur qilgani bayon etilgandi.

Kobul amiri hazoralarning bunday tez oyoqqa turishini kutmagandi, shu sababdan hazoralar tez orada Hazorajot hududi bo‘ylab joylashgan amir qo‘shinlari qarorgohlarni

15. فيض محمد، سراج التواريخ، جلد سوم- مطبع حروفى كابل، ۱۹۱۲-ص. ۸۰۹، ۱۸۶۳

16. O’sha manbaa, 863-bet

17. O’sha manbaa, 853-bet

egallab olishga muvaffaq bo'ldi. Bomiyondan yuborilgan yordamchi kuchlar ham qo'zg'alongchilar tomonidan tor-mor etildi. Hazorajotdagi Amir Abdulrahmonning vakillari yana Kobulga qochib ketishga majbur bo'ldi. Qo'zg'alongchilar Kobulga boradigan barcha yo'llarni egallab, yo'llarda handaq qazidilar va Kobulga hujum qilishga shaylanadilar. Qo'zg'along yana butun Hazorajot hududini qamrab oldi.

Bu orada Amir Abdulrahmon "Hazora xalqiga murojaat" nomi bilan bir ogohlantirish xati jo'natadi. Bu orqali u qo'zg'along yetakchilari orasida nifoq chiqarmoqchi edi. Amirning bu xiylasi ish berib, qo'zg'along yetakchilari qo'zg'alongning yo'nalishi borasida tortishib qoladilar. Xususan Muhammad Rizobek Amirga qarshi qurolli qo'zg'along o'z qabilasi uchun xalokatli bo'lishini ta'kidlab, hukumat qo'shinlari tarkibiga o'tib ketadi va qo'zg'alongchilarga qarshi kurashadi¹⁸.

Raqiblari orasidagi bo'linishdan foydalangan Abdulrahmon 1893-yil aprel oyida qo'zg'alongchilarga qarshi kurashga kirishdi. Bir qancha og'ir zarbalarga qaramasdan hukumat qo'shinlari qo'zg'alongchilar qurshovini yoribo'tib Hazorajotga kirishga muvaffaq bo'ladi. Hazoralar keskin qarshilik ko'rsatdi, ular hukumat qo'shini tarkibidagi bir qancha bo'linmalarni butkul yo'q qildi, hattoki, Hirotdan kelgan qo'shinlarning 85 foizini qirib tashlashga muvaffaq bo'ldi. Biroq yordamga jo'natilgan qo'shinlar qo'zg'alongchilarni yengib, qirg'in-barotni avj oldirdi. Tanasidan judo qilingan qo'zg'along ishtirokchilarining minglab boshlari Bomiyon va boshqa shaharlarga har kuni jo'natib turilardi¹⁹.

Hazoralar va hukumat qo'shinlari o'rtasidagi janglar shu yaxlit nira necha oy davom etdi. Hazoralar hukumat qo'shinlariga qarshi irodali jang qildilar va ularga jiddiy talafot yetkazishga muvaffaq bo'ldilar. Urush 1893-yilning yozida Amir Abdulrahmon o'z qo'shinlarini Hazorajotdan chaqirib olishi va Hazorajot aholisiga bir qancha yengilliklar berib, qo'zg'along yetakchilari qo'yg'along talablarni bajarilishini va'da qilganidan so'ng yakuniga yetdi. Biroq, oziq-ovqat tanqisligi qashshoqlikdan charchagan hazoralar hukumat bilan muzokarlarga kirish borasida o'ylay boshladilar. Hazora yetakchilari uzoq mashvaratdan so'ng, Kobulga Amir Abdulrahmon bilan muzokara qilish maqsadida o'z

18 1961. 1980. v. 1. Temirخانوف ل. تاريخ ملي هزاره ماغول- كويته: تنظيم ملي هزاره ماغول، 1980. ص. 1961.
19 فوض محمد، سراج التواريخ، جلد سوم- مطبع حروفى كابل، 1912. ص. 1966.

vakillarini yuborishga qaror qilishdi. O‘z navbatida amirga bosim o‘tkazish va o‘z xavfsizliklarini ta‘minlash maqsadida pushtun qabilasi vakillarini asirlikda ushlab turishdi. Uzoq muzokaralardan so‘ng hazoralar amir bilan ittifoqda yashash tog‘risidagi shartnomani imzolashdi. Shu tariqa hazoralarning so‘nggi qo‘zg‘alonlari o‘z nihoyasiga yetdi.

Urushdan so‘ng hazoralar 3 guruhga bo‘lingandi:

1. 10 mingdan ortiq oiladan tashkil topgan, amirning shartlarini qabul qilgan, u joriy etgan qonun-qoidalari asosida yashovchi hazoralar
2. Amirning va‘dalariga ishonmaydigan, lekin unga qarshilik qilishga qodir bo‘lmagan hazoralar. Ular taxminan 15 000 ming oiladan tashkil topgan edi. Ularning ko‘pchiligi Eronga yoki Hindistonga qochib ko‘chib o‘tishdi
3. Amirning va‘dalariga ham ishonmaydigan, o‘z vatanlarini tark etishni ham xohlamaydigan hazoralar. Ular amirga qarshilik ko‘rsatishda davom etdilar²⁰.

Uchinchi guruh amirga qarshi kurashlarni 1893-yil noyabrigacha davom ettirdi. Biroq oxir-oqibat ular ham mag‘lubiyatga uchrashdi.

Qo‘zg‘alonlar mag‘lubiyatga uchrashining sabablarini 2 turga ajratish mumkin: tashqi va ichki omillar.

Ichki omillardan biri hazora qavmi orasida yaxlitlikning yo‘qligi edi. Ular hukumatga qarshi kurashda bir siyosiy yetakchi qo‘l ostida birlasha olmadilar. Natijada ular yaxlit holda harakatlanisha olmadilar. Hazoralar ijtimoiy jihatdan shunday tuzilgan edilarki, ular boshqa bir qabiladan bo‘lgan mirlarga bo‘ysunmas edilar. Ular orasidagi bo‘linish va kelishmovchiliklar keng avj olgandi²¹. Oqibatda har bir mir Kobulga qarshi kurashda o‘z qabilasi vakillari bilan yakka holda kurashga kirdi. Hazoralar o‘rtasidagi bu bo‘linish esa hukumat qo‘shinlariga qo‘l keldi.

Ichki omillardan yana biri esa, Hazorajot hududining relyefi edi. Hazorajot hududining aksar qismi tog‘liklardan iborat ekanligi hukumat qo‘shinlarining foydasiga ishladi. Sababi tog‘liklar hazoralar o‘rtasida aloqalar o‘rnatilishiga, qo‘zg‘alonning tez avj olishiga

20) 167-1980. ص. 1980. تنظيم ملي هزاره ماغول، كويته: تنظيم ملي هزاره ماغول، 1980. ص. 167.

21) O‘sha manbaa, 169-bet

to'sqinlik qilardi. Tog'liklar hududni himoya qilishda hazoralar foydasiga ishlasa-da, birlashish va hujumga o'tishni qiyinlashtirardi. Qo'zg'alonga boshchilik qilgan mirlar harbiy ko'nikmalarga ega bo'lmagan, ularning yagona ustunlik jihati jasurligi edi.

Bundan tashqari hazoralar har doim ham o'zlarining mirlariga itoat qilavermas edilar. Hatto ba'zida hazoralar o'z mirlaridan amir Abdulrahmondan ham ko'roq nafratlanganlar. Ular din himoyasi, qabila or-nomusi uchun kurashmasalar, dushman tarafiga ham o'tib ketaverishgan. 1893-yilgi qo'zg'alonda ba'zi hazoralar ham hukumat qo'shinlariga qarshi, ham mirlarga qarshi jang qilganlarri manbaalarda keltirilgan²².

Tashqi omillar esa, amir qo'shinlari qo'zg'olonchilardan farqli o'laroq, yagona qo'mondonlikka ega edilar. Shuningdek, ular yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va Hindistondagi Britaniya hukumati yordami bilan zamonaviy qurollar bilan qurollangan edilar. Shuningdek, turli hukumat qo'shinlari qavmlar vakillaridan tashkil topgan edi. Pushtunlardan tashqari tojiklar, o'zbeklar, hatto, hazoralar ham hukumat qo'shini tarkibida jang qilgan. Bu esa qo'zg'olonchilar orasida ikkilanishlarga abab bo'lgan, ular o'z qavmdoshlarini o'ldirishni istashmasdi. Bundan tashqari, hukumat qo'shinlari qo'zg'olonchilardan son jihatdan ham ancha ko'proq edi. Bu esa ularga katta ustunlik berardi. Bu omillarning barchasi birgalikda hazoralarning Amir Abdulrahmon va uning vakillariga qarshi boshlagan harkatlarining mag'lubiyatiga sabab bo'ldi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkini, hazoralar XIX asrning 90-yillarida o'zlariga nisbatan o'tkazilgan tazyiqlar, zulmlarga qarshi mardonavor kurashdilar. Biroq, tashqi va ichki omillar hazoralarning to'liq mustaqil bo'lishlari yo'lida qarshilik qildi. Bu kurashlar garchi mag'lubiyati bilan tugagan bo'lsa-da hukumatni yon bosishga majbur qildi. Bu kurashlar natijasida, hukumat hazoralarga nisbatan zulm va tazyiqlarni kamaytirishga majbur bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Dariy tilida

22 | 63. ص. 1980 - هزاره ماغول، كويته: تنظيم ملي هزاره ماغول، 2023

1. فيض محمد، سراج التواريخ، جلد سوم- مطبع حروفی کابل، ۱۹۱۲
2. تمیرخانوف ل. تاریخ ملی هزاره ماغول- کویتہ: تنظیم ملی هزاره ماغول، ۱۹۸۰
3. امیر عبد الرحمان، تاج التواريخ، جلد اول-مرکز نشراتی میوند، ۱۹۹۷
4. ارزگانی م. افضل . المختصر المنقول فی تاریخ هزاره و ماغول-کویتہ: تنظیم نسل نو هزاره، ۱۹۱۳ .

Ingliz tilida

1. Hussain Ali Yazdani Behsoodi: Research on History of Hazaras, 2000 Tehran,
2. J.P. Ferrier (1857): Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan and Baluschistan, with historical notices on the countries lying between Russia and India, John Murray, London,
3. The Hazaras: History, culture, politics and economy by Hasan Pouladi, 1989;
4. A. H. Habibi (1962) : Afghanistan Bad Az Islam , Dunya-i-Kitab, 1988 Print in Tehran
5. Rashiddudin Fazlullah : Jami.ot Tawarikh, vol: 1, Tehran 1959,
6. H.W. Bellew : The races of Afghanistan: Being a brief account of the principal nations inhabiting that country, Thacker, Spink &Co., Calcutta 1880,
7. E. Bacon; Obok: A study of social structure in Eurasia, Wenner-Gren, New York 1958.
8. Burnes A. : Travel into bukhara, vol. 3, John Murray, London 1839
9. S. A. Mousavi: The Hazaras of Afghanistan, Oxford, 1998.
10. <http://countrystudies.us/afghanistan/40.htm> (accessed 8 September 2005)
11. Gharjistani: Tare Khi Nawin Hazara, Shoraye Farhangye Islami, Quetta 1988,
12. Kakar M.H. Pacification of the hazaras in Afghanistan - Afghanistan Councilil occasional paper, No4, New York 1973, -